

Hur man vänder på slantarna

Hushållsekonomier bland arbetare före första världskriget

TONY KENTTÄ*

Uppsala universitet

I uppsatsen behandlas hur arbetarhushåll hanterade variationer i inkomster och utgifter före välfärdsstatens uppkomst med hjälp av sparande och skuldsättning. Fyra olika idealtyper identifieras och diskuteras i texten: sparande i handkassa, kortsiktigt banksparande, smälånande och kombination av sparande och lånande. Även hushållens möjligheter att utjämna konsumtion i förhållande till inkomster diskuteras. Det visar sig att konsumtionsutjämnningen var åtminstone för vissa hushåll bristfällig och val av praktik påverkades av bland annat försörjningsbörda och varierande inkomster.¹

Inledning

I förkapitalistiska samhällen var lönearbete ett riskfyllt sätt att livnära sig på, eftersom det saknade egendomsägandets säkerhet. I samband med kapitalismens utveckling blev dock lönearbete allt vanligare. En av de stora frågorna i historien om lönearbetets framväxt är hur denna omvandling från en riskfylld och sårbar position i det förkapitalistiska samhällets marginaler till samhällets fundament under först den industriella och senare den postindustriella kapitalismen skedde.²

Det var framför allt fyra risker som hotade lönearbetare och deras

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

1. Jag skulle vilja tacka de anonyma lektörerna och Dan Bäcklund och Kristina Lilja för kommentarer och råd samt Handelsbankens forskningsstiftelser (Jan Wallanders och Tom Hedelius stiftelse) för finansiering av projektet i vilket skrivandet av denna artikel ingått.

2. Robert Castel, *From Manual Workers to Wage Laborers: Transformation of the Social Question* (New Brunswick 2003) s. xiii–xiv, 247–248, 263–264, 273–280.

* Tony Kenttä, fil. dr i ekonomisk historia, doktorerade på Ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet år 2016 på en avhandling om pantsättare och orsaker till pantsättning under mellankrigstiden. Uppsatsen är skriven i ett större projekt om skuldsättning finansierat av Handelsbankens forskningsstiftelser.

E-post: tony.kentta@ekhist.uu.se

hushåll: sjukdom/olycka, ålderdom, dödsfall och arbetslöshet.³ De tre förstnämnda hotade hushållets utbud på arbetskraft genom att lönearbetarens förmåga att arbeta försämrades eller förhindrades. Arbetslöshet var däremot en följd av bristande efterfråga på arbetskraft. Det behövde inte heller vara fråga om att en lönearbetare gick från ett heltidsarbete till ett annat via en period av arbetslöshet. Sysselsättning kunde vara starkt varierande både på kort sikt och mellan säsongerna.⁴ Starka variationer i inkomsten över tid påverkade förmågan att balansera inkomster och utgifter. Dessutom kunde även utgifterna variera genom exempelvis att stora klumpsummor skulle betalas.⁵ Det fanns likheter med de ekonomiska problem som fattiga hushåll i dagens utvecklingsländer möter: låga och oregelbundna inkomster samt brist på formella finansiella alternativ.⁶

Just före första världskriget, även om olycksfalls- och pensionsförsäkringar hade inrättats, var välfärdsstaten i stort fortfarande outvecklad. Samtidigt hade arbetarna upplevt en period med snabbt stigande reallöner sedan sent 1800-tal. Hur hanterade arbetare, med bättre inkomster men utan socialförsäkringsskydd, vardagens ekonomiska problem? Hushållet kunde försöka utjämna inkomsterna eller utgifterna. Inkomstutjämning kunde ske genom att hushållet lånade pengar, tog av besparingar eller hade försäkrat inkomsten, medan utgiftsutjämning innebar att större inköp delades upp i flera mindre betalningar, exempelvis genom kreditköp eller olika former av sparande.⁷

Här närmast kommer uppsatsens syfte och frågeställningar att diskuteras. Därefter redovisas metoden och det använda materialet. Sedan följer fyra kontextuella avsnitt om arbetarnas situation just före första

3. Paul Johnson, *Saving and Spending: The Working-class Economy in Britain 1870–1939* (Oxford 1985) s. 1–3, 11, 80–81.

4. Gareth Stedman Jones, *Outcast London: A Study in the Relationship Between Classes in Victorian Society* (London [1971] 2013) s. 33–44, 52–66; Thomas Fürth, *De arbetslösa och 1930-talskrisen: En kollektivbiografi över hjälpsökande arbetslösa i Stockholm 1928–1936* (Stockholm 1979) s. 108–123, 129–130; Kathryn E. Gary, "The distinct seasonality of early modern causal labor and the short durations of individual working years: Sweden 1500–1800", i Kathryn E. Gary (red.), *Work, Wages and Income: Remuneration and Labor Patterns in Sweden 1850–1850* (Lund 2018).

5. George R. Boyer, *The Winding Road to the Welfare State: Economic Insecurity & Social Welfare Policy in Britain* (Princeton 2019) s. 3–14, 112–117.

6. Daryl Collins *et al.*, *Portfolios of the Poor: How the World's Poor Live on \$2 a Day* (Princeton 2009) s. 16–17, 35–46, 52–57.

7. Peter M. Scott & James Walker, "Working-Class Household Consumption Smoothing in Interwar Britain", *The Journal of Economic History* 72:3 (2012) s. 797–798, 821.

världskriget, om sparande och låntagande, samt hur de kunde använda sparande och skuldsättning för att utjämna sin konsumtion. Därefter kommer en analys av fyra hushåll som uppvisar fyra olika sätt att hantera variationerna. Undersökningen avslutas med en jämförande diskussion och en sammanfattning.

Syfte och frågor

I denna uppsats undersöks hur urbana arbetarhushåll i Sverige hantlade variationer i inkomster och utgifter i det tidiga industrisamhället före uppkomsten av välfärdsstaten och flertalet av socialförsäkringarna. Undersökningen baseras på hushållsböcker från levnadskostnadsundersökningen 1913–1914. Tidigare har man inte undersökt hushåll på denna detaljnivå. Framför allt kommer hushåll med strukturella variationer i den huvudsakliga inkomsten att undersökas. Variationer i mannens yrkesinkomst berodde inte endast på sjukdom, permanent arbetslöshet eller dylik frånvaro från arbetsmarknaden, då också efterfrågan på mannens arbetskraft varierade kortsiktigt. Uppsatsen syftar vidare till att identifiera olika praktiker som användes för att hantera variationerna i utgifter och inkomster. Genom att studera arbetarhushållens faktiska hanterande av varierande inkomster och utgifter ger uppsatsen ett bidrag till forskningen om vardagslivets ekonomi. Den ger också ett bidrag till förståelsen av relationen mellan sparande och lånande i arbetarhushåll. I uppsatsen diskuteras inte endast vilka ekonomiska problem ett arbetarhushåll mötte, utan också vilka finansiella möjligheter hushållet hade att hantera dessa problem och få sina pengar att räcka till.

Frågor: Hur hanterade arbetarhushåll i levnadskostnadsundersökningen 1913–1914 variationer i inkomster och utgifter? Vilka typiska mönster går att urskilja? Vilka möjligheter hade dessa hushåll att utjämna sin konsumtion i förhållande till variationer i inkomster och utgifter? Vilka faktorer kan ha spelat roll för valet av praktik?

Metod och material

I uppsatsen kommer olika idealtyper identifieras för de praktiker som användes för att hantera variationer. Detta görs genom fallstudier av olika hushåll där olika finansiella operationer förekom och hur dessa operationer samverkade till en praktik. Nyttjandet av vissa finansiella operationer har därmed varit utgångspunkten för att skapa idealtyper-

na. I diskussionen tas också sikte på bakgrundsfaktorer som kan förklara hushållens val. Detta innebär att uppsatsens betydelse framför allt ligger i att den genererar hypoteser om möjliga kausala mekanismer bakom hushållens handlande, men den visar också hur hushållen använde finansiella medel för att hantera variationer.⁸

Källmaterialet kommer från levnadskostnadsundersökningen 1913–1914, hädanefter LKU. Typen av hushållsbudgetundersökningar var vanligt förekommande i världen under 1800- och 1900-talen och syftade framför allt till att studera de lägre klassernas levnadsstandard.⁹ LKU var inriktad på arbetare (69 procent av hushållen) och lägre tjänstemän (31 procent).¹⁰ Nästan alla deltagande arbetarhushållsföreståndare var sysselsatta inom industri och hantverk, men vissa var sysselsatta inom handel och samfärdsel, allmän tjänst och fria yrken samt husligt arbete och ospecificerat arbete. De lägre tjänstemännen var ofta trafikpersonal, anställda inom förvaltning och försvar, samt kontorspersonal och teknisk personal.¹¹ Deltagande hushåll i LKU:n kom både från stora städer och små orter över hela landet, men Stockholm saknades, där en liknande undersökning hade utförts på egen hand 1907–1908.¹² LKU inriktades på barnfamiljer, men även barnlösa hushåll och ett fåtal hushåll bestående av änka/änkling med barn deltog.¹³

Levnadskostnadsundersökningar har tidigare använts av Dan Bäcklund och Kristina Lilja för att studera sparande och barns bidrag till hushållens inkomster.¹⁴ Även Lars-Olof Johansson använde LKU:er för att undersöka betydelsen av informell ekonomi och Per Simonsson för att studera beslutsfattande och könsrelationer i hushållen.¹⁵

8. John Gerring, *Case Study Research: Principles and Practices* (Cambridge 2007) s. 38–43.

9. Brian A'Hearn, Nicola Amendola & Giovanni Vecchi, "On Historical Household Budgets", *HHB Working Paper Series*, nr 1 Maj (Rom 2016) s. 8–11.

10. Socialstyrelsen, *Levnadskostnaderna i Sverige 1913–1914: del I. Utredningens huvudresultat* (hädanefter LKU 1913–1914) (Stockholm 1921) s. 9*.

11. LKU 1913–1914, del 1 (1921) s. 21*–22*.

12. LKU 1913–1914, del 1 (1921) s. 12*.

13. LKU 1913–1914, del 1 (1921) s. 9* och 22*.

14. Kristina Lilja & Dan Bäcklund, "To Depend on One's Children or to Depend on One-self: Savings for Old-age and Children's Impact on Wealth", *The History of the Family* 18:4 (2013) s. 525–526; Dan Bäcklund & Kristina Lilja, "Variation och förnyelse: Arbetarsparande i Sverige 1870–1914", *Historisk tidskrift* 134:4 (2014) s. 622–626; Dan Bäcklund & Kristina Lilja, "Adolescents' Impact on Family Economy in Sweden: During the First Decades of the Twentieth Century", *Journal of Family History* 44:1 (2019) s. 5–6.

15. Se Lars-Olof Johansson, *Levebrödet: Den informella ekonomin i 1930-talets Dalarna* (Uppsala 1996) och Per Simonsson, *Bidrag till familjens ekonomi: Inflytande över konsumtionen inom svenska hushåll under 1900-talet* (Stockholm 2005).

Ett problem är att urvalet av hushåll i LKU inte var slumpmässigt. I stället hittades intresserade hushåll genom lokaltidningar, annonser och artiklar, samt föredrag.¹⁶ Den stora geografiska spridningen bidrar till undersökningens representativitet, men i genomsnitt hade hushållen i LKU förmodligen en något bättre ekonomisk ställning än arbetare i gemen. Mannens huvudinkomst i arbetarhushåll, 1 463 kronor, låg något över genomsnittslönen i industri och gruvhantering enligt *Wages in Sweden*: i medeltal för 1913–1914, 1 288 kronor.¹⁷ Den genomsnittliga totala hushållsinkomsten låg på 1 755 kronor för arbetare i LKU.¹⁸

I uppsatsen används själva enkäterna, de så kallade hushållsböckerna.¹⁹ Detta råmaterial har inte studerats i särskilt stor utsträckning, i stället har vanligen årsdata använts.²⁰ Förutom basfakta om hushållet som bostadssituation och medlemmarnas sysselsättning, innehåller hushållsböckerna uppgifter om inkomster och utgifter samt finansiella transaktioner under varje vecka för ett helt år. Därigenom kan hushållens ekonomi under ett år följas vecka för vecka. Inkomsterna är kategoriserade i mannens yrkesinkomst, mannens biförtjänster, hustruns inkomster, barnens bidrag, inkomst av inackordering, understöd, kontanta gåvor, ränteinkomster och övrigt. Utgifterna är uppdelade i två övergripande kategorier: matvaror och övriga utgifter. I den senare inkluderades alkohol, läsk och dylikt. Denna uppdelning används också i föreliggande undersökning, på grund av livsmedelskostnadernas stora betydelse. Ibland används i uppsatsen underkategorier i övriga utgifter, framför allt bostadskostnader. I hushållsböckerna redovisades veckans transaktioner i form av en balansräkning baserad på handkassan. Det är inte en traditionell balansräkning då hushållets tillgångar och utestående skulder exkluderades. I stället summerades inflödena till veckans hushållskassa: det som fanns i kassan från förra veckan tillsammans med kontanta inkomster, lån, uttag från bankkonto och återbekomna utlån-

16. LKU 1913–1914, del 1 (1921) s. 11*. Det är ett vanligt problem i historiska hushållsbudgetar, se A'Hearn, Amendola & Vecchi (2016) s. 15–20.

17. Gösta Bagge, Erik Lundberg och Ingvar Svennilson, *Wages in Sweden 1860–1930* (London 1933) s. 261; LKU 1913–1914, del 1 (1921) s. 39*.

18. LKU 1913–1914, del 1 (1921) s. 33*.

19. Levnadskostnadsundersökningen (hushållsböcker) 1913–1916 (H6A), Socialstyrelsens fjärde byrå, RA420267, Riksarkivet (RA).

20. Ett undantag är Bäcklund & Lilja (2019) s. 5, 15–16. Årsdata finns i Socialstyrelsen, *Levnadskostnaderna i Sverige 1913–1914: del III. Hushållsräkenskaper*, del 3 (Stockholm 1919) eller bearbetningskartolinerna som Johansson (1996) s. 59 använt.

ta medel. Detta balanserades sedan mot utflödena från hushållskassan: kontanta utgifter, återbetalning av lån exklusive ränta²¹, sparande på bankkonto, utlåning och det som blev kvar till nästa vecka.

Det är osannolikt att hushållen medvetet skulle ha skrivit in felaktiga värden på övergripande variabler, som inkomster och utgifter. Däremot kan de ha minskat sina utgifter för ”skamlig” konsumtion, exempelvis alkohol. Dock används inte liknande kategorier i denna undersökning. Däremot har sannolikt vissa hushåll räknat fel ibland, vilket har missats av rättarna. Det är svårt att uppskatta hur vanliga dessa fel är, men sannolikt är de inte många och ganska små. En annan risk är att hushållen blev bättre på att hushålla med sina resurser eller, som Sakari Saaritsa har påpekat, att de förändrade sina vanor eftersom de blev observerade.²² Detta är ofrånkomligt, men samtidigt bör hushållen inte haft alltför stort spelrum med sina inkomster och utgifter.

Materialet ger unika möjligheter att studera hur hushållen kunde hantera kortsiktiga variationer i inkomster och utgifter, vilka försvinner i års- och månadsstatistiken.²³ Förutom senare upplagor av samma undersökning och Stockholmsundersökningen 1907–1908, där hushållsböckerna ej återfunnits, finns egentligen inget liknande material där man kan se hushållens reaktioner på variationer. De andra åren då LKU:er utfördes med liknande metod var 1920 (endast landsbygd), 1922–1923 och 1932–1933.²⁴ Även om undersökningen 1913–1914 går in på de första månaderna av kriget, är det förhållandevis mer normala konjunkturförhållanden då än under 1922–1923 och 1932–1933.²⁵

I arbetet med denna uppsats har en databas skapats baserad på hushåll där det kan antas utifrån yrke, att mannens yrkesinkomster varierade kraftigt. Ett urval av trettio hushåll har använts. De kommer ifrån Arvika, Eskilstuna, Gävle (5 stycken), Göteborg (16), Helsingborg (5), Malmö och Nässjö. Att många hushåll kommer från hamnstäder beror på att ett av de vanligaste yrkena med varierande inkomster var hamnarbetare. Andra yrken är grovarbetare och månadskarlar. De senare vi-

21. Ränta redovisades som en del av utgifterna.

22. Sakari Saaritsa, ”Data to Die For? Finnish Historical Household Budgets”, *HHB Working Paper Series*, Nr 3 Juni (Rom 2016) s. 9–15, 25. Johansson (1996) s. 58 argumenterar emot att undersökningsdeltagarna var bättre på att hushålla.

23. Saaritsa (2016).

24. Johansson (1996) s. 35–36, 52–55.

25. Alla hushållsböcker började inte föras samtidigt, vissa påbörjades till och med först 1914.

sade sig i efterhand ha haft regelbundna månadsinkomster. De har inte uteslutits, utan används för att lättare visa på skillnader beroende på olika inkomstförhållanden. Både medel- och medianårsinkomsten för hushållen var 1 670 kronor, något under genomsnittsinkomsten i hela LKU:n. Den minsta var 1 003 kronor, den högsta 3 129 kronor, vilket dock var ett extremvärde, näst högsta var 2 113 kronor. Den genomsnittliga differensen mellan årsinkomster och -utgifter var nära noll, runt 7 kronor. Sjutton hushåll låg på minus. Hushållsföreståndarna var mellan 27–48 år gamla, där fyra var 27–29 år, 14 av dem var 30–39 år och tolv var 40–48 år. Därefter har fyra fall valts ut som särskilt tydliga exempel på olika typer av praktiker, där de har valts med utgångspunkt i hushållets användning av olika finansiella operationer, som handkassesparande, banksparande och belåning.

Arbetarna under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal

Omvälvningarna under det sena 1800-talet och början av 1900-talet påverkade i stor utsträckning arbetarklassen. Levnadsstandarden hade förbättrats, i samband med stigande reallöner, men det kom också kulturella förändringar som påverkade ekonomiskt agerande. De kulturella förändringarna har beskrivits med motsatsparet skötsamhet och egensinne, vilka har setts som ett svar på moderniseringen.²⁶ Ronny Ambjörnsson beskrev ett skötsamhetsideal, en självdisciplinering av arbetarklassen, där man formade livet till ett projekt och strävade efter att vinna värdighet.²⁷ Den skötsamme arbetaren uppfattades som en person med självkontroll, som kunde hålla sina drifter och begär i schack, exempelvis genom att inte dricka.²⁸ Alkohol har på motsvarande sätt setts som särskilt förbunden med den egensinniga livsstilen, som innebar att leva för ögonblicket, där framtiden nedprioriterades framför nuet.²⁹

Här återfinns kopplingen till hushållsekonomin. Hushållsekonomin kan beskrivas som en balansakt mellan de förvärvade arbetsinkomsterna

26. Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamma arbetaren: Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930* (Stockholm 1988) s. 19; Mats Franzén, "Egensinne och skötsamhet i svensk arbetarkultur", *Arkiv* 48–49 (1991) s. 6–12, 15–17; Björn Horgby, *Egensinne och skötsamhet: Arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940* (Stockholm 1993) s. 36–45, 479–481.

27. Ambjörnsson (1988) s. 22, 72, III–III2. Se även Franzén (1991) s. 6–8.

28. Ambjörnsson (1988) s. 71.

29. Ambjörnsson (1988) s. 242–245; Horgby (1993) s. 180.

samt behov och begär; därmed är den betydelsefull för valet att leva skötsamt eller egensinnigt. Björn Horgby kopplade ihop skötsamhet med en långsiktig sparekonomi medan egensinne ansågs vara sammanbundet med en kortsiktig skuldeekonomi.³⁰ Mats Franzén tog upp att Ambjörns-son beskrev en "elit", som hade möjlighet att spara ihop till handpenningen för att kunna köpa ett eget hem. Detta ledde till en annan form av skuldsättning än de egensinnigas kortsiktiga skuldeekonomi – som också möjliggjorde sparande genom amorteringar.³¹

Samtidigt hade nog denna "elit" vuxit i omfång. Reallönerna hade börjat öka i samband med att industrialiseringen inleddes under 1860- och 1870-talen, om än instabilt, och vid sekelskiftet låg de betydligt högre än tidigare. Efter 1890-talet blev också ökningstakten i reallönerna stabila om än något lägre, även om ökande importpriser under första världskriget ledde till att reallönerna kortsiktigt föll.³² Fler hade också fått möjlighet till att spara, både i försäkringar och på sparbanken.³³ Före krigets utbrott rådde högkonjunktur.³⁴

Sparande och låntagande

Daryl Collins, Jonathan Murdoch, Stuart Rutherford och Orlanda Ruthven har identifierat tre finansiella problem för fattiga hushåll i dagens utvecklingsländer: att omvandla oregelbundna inkomster till regelbunden konsumtion, att hantera risker och att finansiera stora utgifter. Dessa problem kan mötas med sparande och låntagande.³⁵ Alternativen går i olika tidsriktning: sparande är en ackumulation av tidigare erhållna inkomster, medan lån innebär anspråk på framtida inkomster. Följaktligen minskar lån andelen av den framtida inkomsten som kan gå till konsumtion eller, för den delen, sparande. Sparande kräver däremot att hushållet avsätter en del av sina tidigare inkomster till framtida behov.

30. Horgby (1993) s. 179–181, 201–204. Peder Aléx, *Konsumera rätt – Ett svenskt ideal: Behov, hushållning och konsumtion* (Lund 2003) s. 176–178 kopplar samman skötsamhet med spar-samhet.

31. Franzén (1991) s. 11.

32. Johan Söderberg, "Long-term Trends in Real Wages of Labourers" och Svante Prado, "Nominal and real wages of manufacturing workers, 1860–2007", i Rodney Edvinsson, Tor Jacobson & Daniel Waldenström (red.), *Exchange rates, Prices, and Wages, 1277–2008* (Stockholm 2010) s. 458, 464, 466–467, 494–496.

33. Lilja och Bäcklund (2014) s. 634–635, 637, 640–644.

34. Lars Magnusson, *Sveriges ekonomiska historia* (Stockholm 2002) s. 363.

35. Collins *et al.* (2009) s. 17–20.

Saaritsa fann ett samband mellan inkomst och typ av inkomstutjämnning i 1920-talets Finland, där självförsäkring genom besparingar var vanligast bland de med högst inkomster, därefter användes krediter, medan de fattigaste hushållen förlitade sig på gåvor.³⁶ Detta mönster kommer jämföras med de svenska fallen.

Sparande som utjämningsmetod

Vanliga anledningar till att spara under 1800-talet var försiktighets-sparande, målsparande och livscykel-sparande.³⁷ Livscykel- och arvssparande skedde på lång sikt och kommer inte att beröras här. I fokus ligger i stället mer kortsiktiga motiv som mål- och försiktighetssparande. Målsparande innebar att spara till ett specifikt mål, som ett större inköp eller betalning av exempelvis skatter. Försiktighetssparande användes till att hantera inkomstvariationer genom att hushållet samlade ihop en buffert när det hade relativt höga inkomster.³⁸ En annan möjlighet var kollektivt försäkringssparande. Det hade fördelen att ifall risken förverkligades fick försäkringstagaren ett avtalat belopp, oavsett hur mycket denne hade sparat.³⁹ Dock innebar detta också att försäkringar var en illikvid form av sparande.⁴⁰ Slutligen, är det tveksamt ifall arbetare verkligen kunde utjämna konsumtionen till fullo med sparande. Utjämningsmöjligheterna kunde också variera starkt beroende på yrke och inkomst.⁴¹

I Sverige ökade sparandet bland arbetare under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal, vilket har förklarats av Dan Bäcklund och Kristina Lilja med ökade reallöner och nya sparformer såsom folkförsäkringarna. Även om det fanns ett långsiktigt sparande, menar Bäcklund och Lilja att försiktighetsmotivet var prioriterat, särskilt bland de arbetare som saknade större överskott. De visar på en övergång från individuellt sparande, i fordringar, fastigheter och sparkonton, till kollektivt försäk-

36. Sakari Saaritsa, "The Poverty of Solidarity: The Size and Structure of Informal Income Smoothing among Worker Households in Helsinki, 1928", *Scandinavian Economic History Review* 59:2 (2011) s. 106, 119–121.

37. George Alter, Claudia Goldin & Elyce Rotella, "The Savings of Ordinary Americans: The Philadelphia Saving Fund Society in the Mid-Nineteenth Century", *The Journal of Economic History* 54:4 (1994) s. 737.

38. Alter, Goldin & Rotella, (1994) s. 737; Collins *et al* (2009) s. 66–70.

39. Bäcklund & Lilja (2014) s. 644; Castel (2003) s. 270–271.

40. Collins *et al* (2009) s. 93–94.

41. Se t. ex. Boyer (2019) s. 102–105.

ringssparande, främst i sjukkassor och senare i de nya livförsäkringarna. Banksparandet blev ett tredjehandsalternativ som var kopplat till ett kortsiktigt försiktighetssparande och följaktligen begränsat.⁴² Enligt Emil Sommarin hade ungefär hälften av alla konton endast en behållning på högst 100 kronor och lite mer än en femtedel låg över men under 500 kronor. Dock hade medelvärdet ungefär fördubblats 1893–1912.⁴³

Under det sena 1800-talet uppstod också många nya typer av försäkringar riktade till arbetare: folkförsäkringar (livförsäkringar riktade till arbetare), olycksfallsförsäkringar, sjukkassor och arbetslöshetsförsäkringar. Livförsäkringar växte snabbt under den aktuella tidsperioden,⁴⁴ men eftersom de var ett svar på en långsiktig och strukturell förändring i hushållets arbetskraftsutbud, kommer dessa inte att diskuteras. Olycksfallsförsäkring kunde däremot vara ett svar på både lång- och kortsiktiga inkomstbortfall. Olycksfallsförsäkringar fick större omfattning först mot slutet av 1800-talet. Arbetsgivare inom industrin och närliggande sektorer blev ersättningsskyldiga 1903 för arbetsolyckor. Olycksfallsförsäkringarna växte under det tidiga 1900-talet.⁴⁵ Individuell olycksfallsförsäkring var relativt ovanligt i LKU:n (22 procent),⁴⁶ dock kunde hushåll vara försäkrade via mannens arbetsplats.

Sjukförsäkringar och sjukkassor kunde svara mot mer temporära avbrott i arbetskraftutbudet än olycksfallsförsäkringen. Sjukkassor fanns redan på 1700-talet i Sverige men fick sitt verkliga genombrott 1870–1885, enligt Per Gunnar Edebalk. Många sjukkassor hade svaga finanser eftersom de var för små och hade för låga premier, vilket ledde till låga ersättningar. Trots snabb expansion var anslutningen relativt liten före första världskriget, även om den var betydligt större bland industri-

42. Bäcklund & Lilja (2014) s. 632–633, 635, 637, 639–644; Kristina Lilja & Dan Bäcklund, "Savings Banks and Working-class Saving during the Swedish Industrialisation", *Financial History Review* 23:1 (2016) s. 115, 120–122, 124–128; Lilja & Bäcklund (2013) s. 522–526. Se också Alf Sjöblom, *Trygghet som handelsvara: Privat folkförsäkring i det framväxande välfärdssamhället 1900–1950* (Stockholm 2016) s. 53–58.

43. Emil Sommarin, *Vårt sparbanksväsen 1893–1945* (Lund 1945) s. 87–88. Kristina Lilja, *Marknad och hushåll: Sparande och krediter i Falun 1820–1910 utifrån ett livscykelerspektiv* (Uppsala 2004) s. 109–110, visar att det tog lång tid innan man hade sparat ihop en årslön.

44. T. ex. Liselotte Eriksson, "Enemies of Life Insurance: Representing Women and Workers in Early Twentieth Century Swedish Life Insurance", i Liselotte Eriksson, *Life after Death: The diffusion of Swedish life insurance – dynamics of financial and social modernization 1830–1950* (Umeå 2011); Sjöblom (2016).

45. Bengt Bergander, *Försäkringsväsendet i Sverige 1814–1914* (Stockholm 1967) s. 381, 383–385, 388–395, 407. 358 000 försäkrade 1913.

46. LKU 1913–1914, del 1 (1921) s. 64*.

arbetare (47 procent 1924).⁴⁷ I LKU var sjuk- och begravningskassor den vanligast förekommande försäkringen (80 procent av hushållen).⁴⁸

Arbetslöshetsförsäkring organiserades oftast av fackförbund, även om vissa fackförbund saknade en arbetslöshetskassa. Under det tidiga 1900-talet skärptes reglerna mot bland annat korttidsarbetslöshet. Vid upprepade arbetslöshet krävdes ofta att ett visst antal avgifter betalats in innan ny ersättning kunde utbetalas.⁴⁹ Edebalk undersökte kompensationsnivåerna 1929 och menade att de var låga.⁵⁰ I LKU betalade 57 procent av hushållen fackföreningsavgift.⁵¹

Krediter som utjämningsmetod

Under 1900-talet förändrades användningen av konsumtionskrediter och andra hushållskrediter. Gunnar Trumbull menar att krediter användes som ersättning för välfärd.⁵² Frank Trentmann menar att skuldsättning hade finansierat löpande konsumtion på grund av obalanser i inkomster och utgifter. Under 1900-talet blev det, enligt Trentmann, dock allt vanligare att kredit också finansierade varaktiga varor och fastigheter, där ett nytt materiellt välstånd byggdes upp i samband med framväxten av masskonsumtionen, även om krediter för att hantera underskott aldrig helt dog ut.⁵³ Man har talat om en demokratisering av krediten under 1900-talet.⁵⁴

47. Per Gunnar Edebalk, "Från konkurrens till monopol: Den sociala sjukförsäkringen 1891–1931", *Scandia*, 61:2 (1995) s. 240–243; Jenny Andersson, "Staten och sjukkassorna: Regleringarna av den svenska sjukkasserörelsen 1891 och 1910", *Uppsala Papers in Financial History* 14 (Uppsala 2000) s. 2, 6, 28–31, 48–50; Helene Castenbrandt, "Trends in Morbidity: National Statistics on Sickness Claims among the Working Population in Sweden, 1892–1954", *The Economic History Review* 71:1 (2018) s. 220.

48. LKU 1913–1914, del 1 (1921) s. 62*–64*.

49. Per-Gunnar Edebalk, "Den fackliga arbetslöshetsförsäkringen i Sverige 1892–1934", *Arkiv* 36–37 (1987) s. 55–58, 61–63.

50. Edebalk (1987) s. 64–66.

51. LKU 1913–1914, del 1 (1921) s. 64*.

52. Gunnar Trumbull, *Consumer Lending in France and America: Credit and Welfare* (Cambridge 2014) s. 24–25, 52–55; Elyce Rotella & George Alter, "Working Class Debt in the Late Nineteenth Century United States", *Journal of Family History* 18:2 (1993) s. 119–120 fann visst stöd för att arbetslöshet och sjukdom orsakade underskott bland arbetarfamiljer i USA, vilket kunde lösas med lån eller besparingar.

53. Frank Trentmann, *Empire of Things: How We Became a World of Consumers, from the Fifteenth Century to the Twenty-first* (London 2016) s. 407–410.

54. Monica Prasad, *The Land of Too Much: American Abundance and the Paradox of Poverty* (Cambridge, MA 2012) kap. 8; Trentmann (2016) s. 410.

Skillnaden mellan de olika formerna av skuldsättning framkommer om bolån jämförs med att låna till hyran, då bolån i förlängning innebär att man ägde en real tillgång, medan lånet till hyran konsumerades upp. Hushållets potentiella, framtida inkomst förändrades inte heller av det senare lånet,⁵⁵ däremot medförde lånet att framtida inkomster konsumerades i nuet – en strategi med uppenbara begränsningar. Ofta har denna form av skuldsättning kopplats till nedåtgående skuldspiraler, där hushållens skulder växte okontrollerat.⁵⁶ Hur vanligt förekommande detta var kan dock ifrågasättas.⁵⁷

Återbetalningsvillkoren var också en avgörande skillnad mellan nya och äldre kredittyper. Trumbull skiljer på äldre typer av lån som betalades av i klumpsumma, som pantlån och butikskrediter, från nyare som återbetalades i mindre, regelbundna delbetalningar. Enligt Trumbull användes dessa äldre kredittyper för att hantera säsongsmässiga fluktuationer i inkomster. De löste problemet med att hushållen behövde betala regelbundna utgifter, som livsmedel och bostadshyra, med oregelbundna inkomster. De moderna krediterna krävde däremot stabila inkomster för att hushållet skulle kunna göra kontinuerliga avbetalningar.⁵⁸ Peter Scott och James Walker menar att dessa nya krediter, som utjämnade utgifter snarare än inkomster, kom att mer och mer ersätta de äldre inkomstutjämnande, dyra lånen från pantbanker och penningutlånare, eftersom framgångsrik inkomstutjämnning ändå ofta var omöjlig.⁵⁹

I 1910-talets Sverige fanns både de inkomstutjämnande äldre krediter, som pantlån och kontokrediter, och nyare utgiftsutjämnande krediter, som avbetalningslån, vilka hade uppstått under andra hälften av 1800-talet. Handlån mellan hushåll, vanligtvis räntefria, fanns givetvis också, även om det är svårt att veta något om omfattningen.⁶⁰ Arbetare kunde få lån från sparbanker och andra formella institutioner, som folkbanker, men lånen var oftast betydligt större än rena konsumtionslån.⁶¹

55. Prasad (2012) s. 238.

56. Birgitta Skarin Frykman, *Arbetarkultur: Göteborg 1890* (Göteborg 1990) s. 133–136.

57. Johnson (1985) s. 181 är tveksam till kontinuerlig pantsättning.

58. Trumbull (2014) s. 18.

59. Scott & Walker (2012) s. 797–799 och 821.

60. Se Collins *et al.* (2009) s. 48–51 om handlån i dagens utvecklingsländer; Saaritsa (2008) s. 107 fann att informella handlån var vanligast i en finsk levnadskostnadsundersökning.

61. Lilja (2004) s. 145–146 och Martin Fritz, "Formella kreditgivare: Banker och bankliknande institut på Göteborgs kreditmarknad 1820–1900", i Per Hallén, Lili-Anné Aldman & Martin Fritz (red.), *Krona eller Klave: Utvecklingen av kreditmarknaden i Göteborg under 1800-talet* (Malmö 2015) s. 107–109.

Pantlån innebar att låntagaren fick låna en summa pengar mot att denne överlämnade lös egendom. Lånet var ofta på en liten summa och för konsumtion. Lånet återbetalades vid ett senare tillfälle till fullo och med ränta.⁶² Det är svårt att få något grepp om utvecklingen av den nationella pantlåne marknaden, men Sofia Murhem och Tony Kenttä fann en nedgång, särskilt i lån per person, för sina studerade pantbanker, i Karlskrona och i Borås, från sekelskiftet tills slutet av studierna på 1930-talet.⁶³ Franzén menar att pantbanker fortfarande hade stor omfattning i Stockholm under mellankrigstiden, även om människor vanligtvis inte utnyttjade dem regelbundet.⁶⁴ Horgby visar en sjunkande trend för Norrköpings pantaktiebank efter mitten av 1880-talet.⁶⁵

En annan förekommande kredittyp var kontokrediter. Trentmann menar att kontantbetalning i affärer var undantaget överallt i Europa runt 1900.⁶⁶ På bruken fanns en särskild form av kontokredit, där livsmedelsinköp drogs av från lönen. Denna form av kredit minskade under 1800-talet, men fanns kvar på vissa platser in på 1900-talet.⁶⁷ Motbokskrediten var en annan vanlig form av kontokredit. Framväxten av den privata lanthandeln efter näringsfriheten ska ha stimulerat denna form av kreditgivning. Kritiken mot kredithandeln växte sedan under sent 1800-tal, särskilt inom Kooperationen.⁶⁸ Det var dock först efter kriget som motbokskrediterna började bli mer marginaliserade.⁶⁹ Samtidigt överlevde denna kreditform, åtminstone in på 1940-talet.⁷⁰ Vid tiden för

62. Se Sofia Murhem, "Credit for the Poor: The Decline of Pawnbroking 1880–1930", *European Review of Economic History* 20:2 (2016) s. 198, 205–206 och Tony Kenttä, *When Belongings Secure Credit... Pawning and Pawniers in Interwar Borås* (Uppsala 2016) kap. 7.

63. Murhem (2016) s. 205 och Kenttä (2016) s. 95–96.

64. Franzén (1992) s. 178.

65. Horgby (1993) s. 186–187.

66. Trentmann (2016) s. 407.

67. Herman Stolpe, *Kredit och reklam på avvägar* (Stockholm 1961) s. 28–32; Mats Larsson, *Arbete och lön vid Bredsjö bruk: En studie av löneprinciper och lönenivåer för olika yrkeskategorier vid Bredsjö bruk 1828–1905* (Uppsala 1986) s. 18–19, 85, 103–106.

68. Carl-Johan Bouveng, Sven Sannesson & Arne Ögren, *Konsumtionskrediter i Sverige konsumtionskrediternas framväxt: Institutioner, huvudformer, volym, kostnader: betydelse för konsumenter, företag och samhällsekonomi – en studie från SNS* (Stockholm 1963) s. 11–12, 48–49; Stolpe (1961) s. 34–35, 41–61; Walter Sjölin, *Detaljhandeln och krediten* (Stockholm 1968) s. 38–49; Peder Aléx, *Den rationella konsumenten: KF som folkuppfostrare 1899–1939* (Stockholm 1993) s. 126–136, 141–144; Aléx (2003) s. 114; Orsi Husz, "Spara, slösa och alla de andra", i Jakob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria: 1900-talet* (Stockholm 2009) s. 301–302; Rasmus Fleischer, "Kreditkonsumtion i Sverige, 1945–1985: Avbetalningshandel, kreditkort och dess politiska reglering", *Historisk tidskrift* 136:4 (2016) s. 634–635.

69. Bouveng, Sannesson & Ögren (1963) s. 12, 49; Stolpe (1961) s. 60.

70. Sjölin (1968) s. 63.

LKU:n verkar också kontokrediterna fortfarande ha varit ganska utbredd. Däremot innebar krigsutbrottet 1914 att kontokrediterna i stort inskränktes på grund av osäkerhet i samband med kriget.⁷¹

Avbetalningslånen var kanske det främsta exemplet på de nyare krediterna. Enligt Walter Sjölin uppstod avbetalningshandeln i Sverige i slutet av 1860-talet med obligationer, vilket expanderade i slutet av 1800-talet till möbler och symaskiner.⁷² Enligt honom finansierades inköp av "... cyklar, bilar, kassaapparater av skilda slag, kläder, ur, prydnadsföremål, bijouterier, möbler, heminredningsartiklar, grammofoner, musikinstrument och mycket annat" med avbetalning under de två följande decennierna.⁷³ Enligt en PM från kommerskollegium 1930, ökade avbetalningshandeln snabbt under perioden 1913–1927 i vissa branscher, även om andelen av totalförsäljningen var stabil.⁷⁴

Fyra sätt att hantera inkomst- och utgiftsvariationer

Krediter och sparande kunde således användas och kombineras på flera sätt för att hantera variationer. I föreliggande undersökning tas fyra olika praktiker upp: handkassesparande, banksparande utan nettoökning, smålånande och kombinerande. Handkassespararhushållet sparade i sin handkassa för att hantera en större, regelbunden betalning – hyran – det vill säga en form av målsparande. Banksparare utan nettoökning sparade frekvent på ett sparkonto, men gjorde ibland uttag, som innebar att deras sparmedel inte växte sett över hela året. Smålånare lånade frekvent för att hantera mindre variationer i både inkomster och utgifter. Kombinerare använde sig av både sparande och belåning, men med olika syften. Av det ursprungliga urvalet av trettio hushåll kan sju kategoriseras som handkassesparare, åtta som smålånare, tre som banksparare och sex som kombinerare. De övriga sex hushållen kan betraktas som gränfall mellan olika praktiker. I redovisningen av fall följs bokföringsåret, vilket för samtliga hushåll började den 5 oktober 1913.

71. Sjölin (1968) s. 46–49, 54, 148 och 154.

72. Sjölin (1968) s. 103, 105–106. Se också Fleischer (2016) s. 629–631.

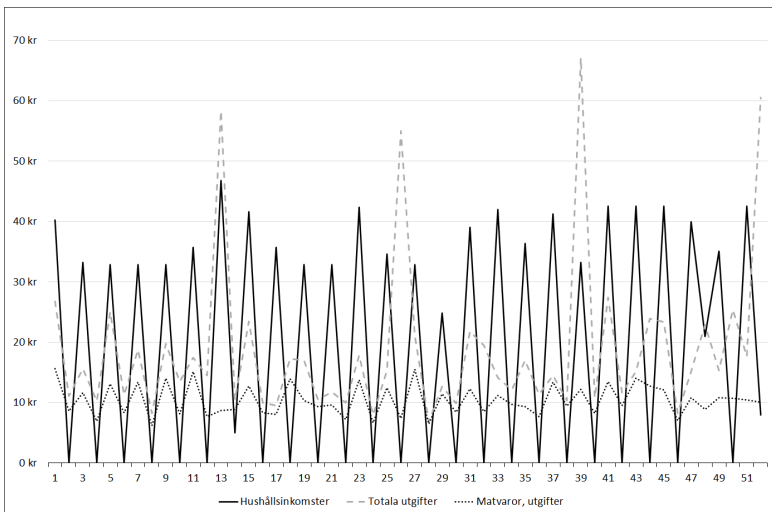
73. Sjölin (1968) s. 106.

74. Folke Schmidt, *Riktlinjer för en lagstiftning om ägareförbehåll och avbetalningsköp*, SOU 1938:11 s. 12 och 21.

Handkasssparare

Gävle 103 var ett typiskt exempel på utgiftsutjämnande handkasssparande.⁷⁵ Hushållet bestod av en stadsarbetare, 48 år, och hustru, 55 år, och en 15-årig dotter. En del av hushållsinkomsten sparades varje vecka för att betala den höga kvartalshyran, som var 46,25 kronor och höjdes till 48,75 kronor sista kvartalet. För både handkassan och veckoutgifterna uppstod således fyra "toppar" under året (figur 1 och 2), även om hyran endast motsvarade 19 procent av årsinkomsterna.

FIGUR 1. *Inkomst och utgifter i Gävle 103 vecka för vecka från 5/10 1913 till 3/10 1914. Kronor.*

Källa: Egen sammanställning av Gävle 103, Levnadskostnadsundersökningen (hushållsböcker) 1913–1916 (H6A), Socialstyrelsens fjärde byrå, RA.420267, Riksarkivet, vol. 23.

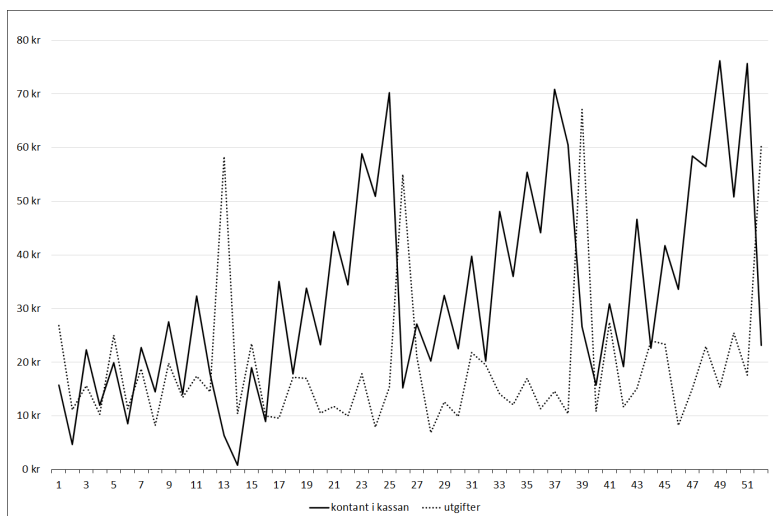
Hushållets inkomster varierade något, även bortsett från att mannen endast fick lön varannan vecka. Nedgången i slutet av bokföringsåret (v. 47–49) kan förklaras av sjukdom. Sparandet i handkassan innebar att utgifterna var långt under inkomsterna förutom de fyra hyresveckorna. Korrelationen mellan livsmedelsutgifter och hushållets inkomster var

75. Gävle 103 i Levnadskostnadsundersökningen (hushållsböcker) 1913–1916 (H6A), Socialstyrelsens fjärde byrå, RA.420267, RA, vol. 23.

0.67, ett förvånansvärt starkt samband då livsmedel brukar vara inelastiskt i förhållande till inkomst. För samtliga utgifter var korrelationen endast 0.26, men detta förklaras av att högsta utgifter förekom under hyresveckorna samtidigt som dessa saknade relation till inkomsten. Hushållet kunde inte riktigt utjämna sin konsumtion.

Handkassesparandet var en form av målsparande, men ledde inte till att hushållets reala tillgångar växte. En förutsättning för praktiken var att hyran var förutsägbar för hushållet, då den kom i bestämda intervall och till en avtalad summa.⁷⁶ Hushållet verkar ha nått framgång med denna praktik – bortsett från den första ”hyresveckan” (v. 13). Besparingarna i handkassan var då otillräckliga för utgifterna den följande veckan. Endast tack vare två kontanta gåvor, totalt 20 kronor, klarade hushållet sin ekonomi.⁷⁷

FIGUR 2. Kontant kvar i handkassan vid veckans slut samt utgifter för Gävle 103. Kronor per vecka. Veckovisa utgifter och kontanter kvar i handkassan vid veckans slut från 5/10 1913 till 3/10 1914.

Källa: Egen sammanställning av Gävle 103, RA, se figur 1.

76. Se Ross (2013) s. 192, 195–196 för ett liknande mönster i Glasgows sparbanker.

77. Se Gävle 103, RA, s. 30–33. Gåvorna kom efter julen från okända givare.

Även när handkassan var större än utgifterna under "hyresveckorna", verkar detta sparande ändå inte ha varit fullt tillräckligt. För dessa veckor låg genomsnittet för livsmedelsutgifterna och för övriga utgifter utom hyran under årsgenomsnittet, vilket tyder på att hushållet skar ned på sin konsumtion under hyresveckorna.⁷⁸ Dock fanns det en hyresvecka (v. 39), som låg över snittet för både livsmedel (12,17 kronor den veckan) och övriga utgifter utom hyran (8,68 kronor). Förutom ett hattinköp (5 kr) är det svårt att säga vad som tryckte upp utgifterna.

Att hushållet behövde skära ned på sina utgifter och ibland förlitade sig på gåvor pekar på att hushållet levde med en ömtålig balans i hushållsekonomin. Hushållsinkomsten var också en av de lägsta i LKU:n (1 004 kronor).⁷⁹ Hushållet levde på en knaper standard. Matvaror upptog mer än hälften av inkomsterna. Tillsammans med de andra nödvändighetsvarorna, bostad och bränsle, stod de för nästan 80 procent av inkomsterna. Hushållet lyckades dock göra ett litet överskott på 21 kronor, men detta förklaras av gåvorna. Det kan således antas att det fanns ett direkt samband mellan denna praktik och hushållets låga inkomster.

En annan faktor som sannolikt möjliggjorde praktiken, var att hushållet hade regelbundna inkomster och utgifter. Hushållets inkomster kom till största delen från mannens yrkesinkomst, den enda arbetsinkomsten. Lönen varierade inte särskilt mycket. Hushållet var tvunget att hålla utgifterna utanför hyresveckorna relativt stabila. Det fanns av allt att döma relativt litet utrymme för stora, oväntade utgifter. Eftersom hushållet inte tog ut eller satte in pengar på banken, hade hushållet sannolikt små eller inga besparingar utöver handkassan. Förutom sparatet i handkassan samt liv-, brand- och sjukförsäkring, levde man helt enkelt ur hand i mun.

Slutligen, kan hushållet ha försökt leva "skötsamt", men utanför arbetarrörelsen. De lade en relativt stor andel av sin inkomst på försäkringar. De deltog i föreningsliv genom missionsförbundet. De köpte ingen alkohol.⁸⁰ Även om skötsamhet inte möjliggjorde praktiken, kan det ha varit en anledning till att hushållet valde denna praktik.

78. Genomsnittet för övriga utgifter låg på 8,48 kr för alla veckor och 4,88 kr om hyran räknas bort. För de veckor när hyran betalades låg övriga utgifter, hyran borträknad, på 3,80 kr. Genomsnittet för utgifter för matvaror låg på 10,42 kr för alla veckor och 9,58 kr för hyresveckorna.

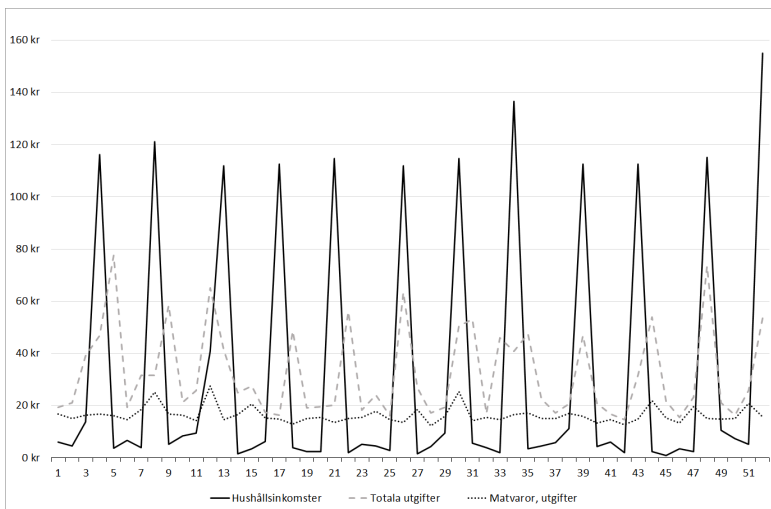
79. LKU 1913–1914, del 1 (1921) s. 33^r.

80. Gävle 103 (RA) s. 119.

Banksparare utan nettoökning

En annan praktik byggde på kortsiktigt banksparande, som inte ledde till någon nettoökning över året. Besparingarna kunde till och med minska. I stället användes besparingarna till att bland annat utjämna inkomster och utgifter – kortsiktigt försiktighets- och målsparande. Göteborg 83 bestod av en 37-årig månadskarl, hans 32-åriga hustru och deras fem barn: 13, 10, 7, 3 år och en nyfödd under bokföringsåret. Hushållsinkomsten var 1 627 kronor, varav 1 320 kronor kom från mannens yrke, månadslön på 110 kronor, och 292 kronor från hans biförtjänster. Därtill fick hushållet en kontant gåva på cirka 33 kronor och influtna räntor på cirka 24 kronor. Trots relativt frekventa insättningar minskade hushållets besparingar med 72 kronor under året. Det fanns också ett underskott på cirka 58 kronor mellan årsinkomster och -utgifter. Hushållet tog inga lån under bokföringsåret och gjorde inte heller några låneåterbetalningar.

FIGUR 3. *Inkomst och utgifter för Göteborg 83 vecka för vecka 5/10 1913 till 3/10 1914. Kronor.*

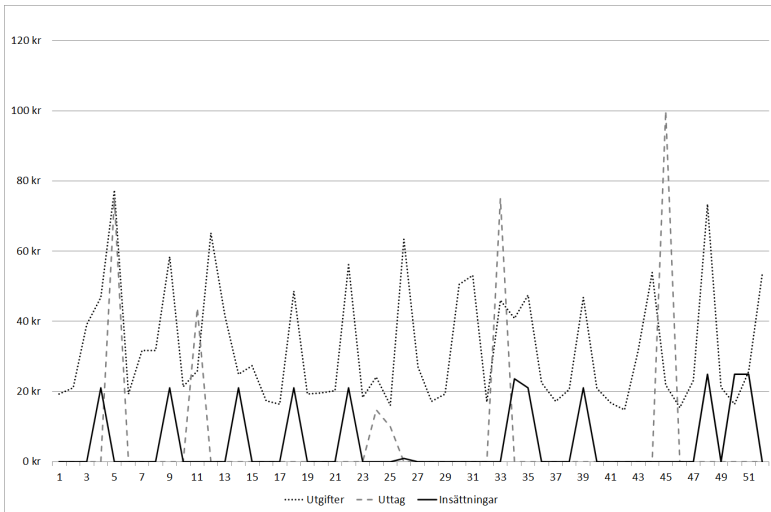

Källa: Egen sammanställning av Göteborg 83 i Levnadskostnadsundersökningen (hushållsböcker) 1913–1916 (H6A), Socialstyrelsens fjärde byrå, RA420267, Riksarkivet, RA, vol. 44.

När månadslönen kom ökade hushållet sina utgifter betydligt, se figur 3. Korrelationen mellan hushållets veckoinkomster och veckoutgifter var också relativt hög, 0,37. Däremot var livsmedelsutgifterna tämligen jämna och korrelationen med inkomsterna endast 0,13. Hushållet var ganska framgångsrikt i att utjämna den nödvändiga livsmedelskonsumtionen, även om övriga utgifter koncentrerades till avlöningen.

Till skillnad från andra hushåll har hushållet angivit besparingar – de hade 830 kronor i början av året och 802 kronor i slutet. Notera att skillnaden är något mindre än nettominuskningen av deras banksparande. Detta verkar förklaras av att besparingarna rör deras sparkonto, men de hade också en sparbössa som inte har räknats med.⁸¹ Totalt var det fråga om ganska stora besparingar.⁸² Perioden under LKU kan ha varit ett undantag och hushållet kan tidigare ha strävat efter att ackumulera besparingar, om nu inte ursprunget till besparingar var exempelvis ett arv eller en lotterivinst. Hushållet sparade också i en livförsäkring samt i en sjuk- och begravningskassa.

FIGUR 4. Utgifter, insättningar och uttag i hushållet Göteborg 83. Kronor per vecka.

Källa: Egen sammanställning av Göteborg 83, RA, vol. 44, se figur 3.

81. Göteborg 83 i Levnadskostnadsundersökningen (hushållsböcker) 1913–1916 (H6A), Socialstyrelsens fjärde byrå, RA420267, RA, vol. 44 s. 118–119.

82. Jmf. Sommarin (1945) s. 87–88; se även ovan.

I figur 4 ser vi att mönstren för uttag och insättningar skiljde sig åt. Insättningarna var relativt regelbundna (undantag för v. 23–33 och v. 40–47) och rörde sig nästan alltid om ungefär 20 kronor. Däremot varierade uttagen i storlek och det fanns ingen regelbundenhet när de togs. Totalt tog hushållet ut 318 kronor. Skillnaden i regelbundenhet mellan uttag och insättningar är inte förvånande, då det enklaste sättet att skapa en reserv är att spara regelbundet.⁸³ Inte helt förvånande verkar uttagen oftast ha sammanfallit med utgiftstoppar (utom för v. 24 och 25).

Vad användes uttagen till? Svaret kan börja med vad de inte användes till: hyran. Banksparandet hade därmed inte samma funktion som sparandet i handkassspararhushållet. Två andra mönster är däremot synliga – uttagen finansierade inköp av mer varaktig karaktär och de användes för att upprätthålla hushållets levnadsstandard.

Det senare gällde veckorna 24 och 25, där hushållet inte fick mannens avlöning förrän fyra veckor efter den föregående avlöningen i stället för efter de vanliga tre veckorna. Utgifterna för livsmedel låg ungefär i linje med de genomsnittliga livsmedelsutgifterna per vecka på 16 kronor, men övriga utgifter låg långt under årssnittet på 16 kronor. Uttagen veckorna 24 och 25 var också betydligt lägre än vanligt, se figur 4.

Under dessa veckor användes uttagen således till icke-varaktiga varor som förbrukades. De andra uttagen användes däremot till att göra större inköp av varaktiga konsumtionsvaror. Detta var också större uttag. Ett exempel är vecka 5, där hushållet gjorde ett uttag på 75 kronor – veckoutgifterna låg på drygt 77 kronor, livsmedelsutgifterna låg ungefär vid årsgenomsnittet, men motsvarade endast 21 procent av utgifterna. Resten gick till övriga utgifter, som framför allt bestod av inventarier, cirka 37 kronor, samt kläder och skor, cirka 15 kronor.⁸⁴

En praktik gällande uttaget syftade således till att upprätthålla levnadsstandarden när det var långt till nästa avlöning, det vill säga försiktighetssparande. Dessa veckor kännetecknades av att de övriga utgifterna var små samtidigt som livsmedelsutgifterna var genomsnittliga. Den andra praktiken var målsparande till varaktiga varor, vilka blev en del av hushållets reala tillgångar. Det är dock svårt att säga om detta innebar en nettoökning av de reala tillgångarna eller om inköpen endast ersatte förslitna ägodelar, eftersom hushållets totala materiella tillgångar är

83. Lilja (2004) s. 111–113, 125–126.

84. Göteborg 83, RA, s. 14–15.

okända. Genom dessa två praktiker använde hushållet sitt banksparande till både inkomst- och utgiftsutjämning.

En förutsättning för denna praktik kan ha varit den jämna inkomsten från mannens månadslön, även om vissa variationer fanns i den totala hushållsinkomsten. Trots en stor familj lyckades hushållet göra flera insättningar under året. Dock varierade framför allt de övriga utgifterna rätt kraftigt. Detta kan förklara behovet av en likvid reserv, i stället för exempelvis fler försäkringar. Samtidigt kan det ha funnits ett växelförhållande mellan den likvida reserven och utgifternas variationer, eftersom förekomsten av en reserv kunde leda till större utgifter än annars.

Smålånare

Hushåll kunde också ta många mindre lån för att hantera sin ekonomi. De befann sig inte nödvändigtvis i en nedåtgående skuldspiral, då det var möjligt att balansera sina lån och återbetalningar över året. Dock kunde det vara problematiskt om hushåll behövde återfinansiera gamla lån. Lånen togs på grund av många olika anledningar, som tidvis låga inkomster, höga nödvändiga utgifter eller större inköp av varaktiga konsumtionsvaror ibland genom avbetalningslån.⁸⁵

Mannen i exempelhushållet Göteborg 173 var grovarbetare. Han var 47 år och hustrun 40 år. De hade sex barn i åldrarna: 19, 17, 14, 10, 8 och 5 år. I hushållet fanns också en moder till föräldrarna.⁸⁶ Hushållsinkomsten (1 645 kronor) var något under snittinkomsten i LKU:n. Även om mannen stod för den största delen av hushållsinkomsten, spelade inkomster från de andra hushållsmedlemmarna en stor roll. Barnens bidrag var stort, cirka 485 kronor eller 29 procent, och hustrun hade arbetsinkomster på cirka 80 kronor. Att barnen bidrog med så mycket innebar sannolikt att hushållet inte drog på sig skulderna för att utbilda barnen.⁸⁷ Hushållet fick också de största kontanta gåvorna bland exempelhushållen: cirka 56 kronor. Trots detta gick hushållet med ett årsunderskott på cirka 22 kronor. Hushållet hade också besparingar eftersom ett uttag på 18 kronor gjordes. Däremot gjorde hushållet inga insättningar, vilket tillsammans med det begränsade uttaget, sannolikt innebär att de

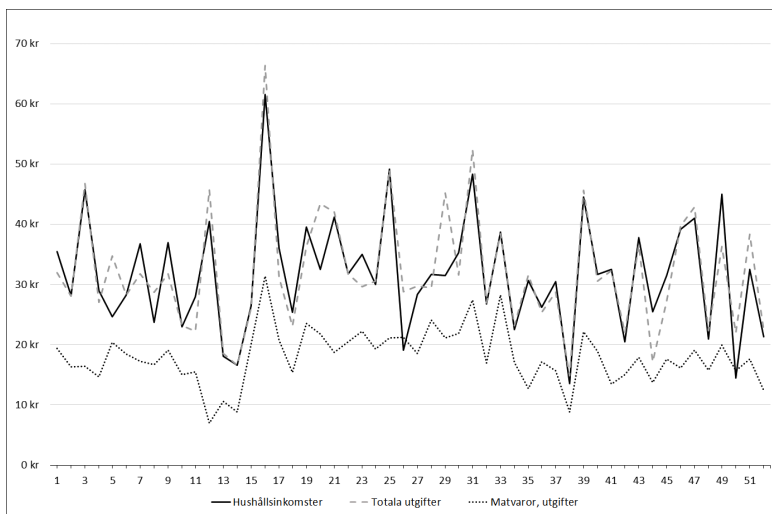
85. Vanligtvis registrerades avbetalningslån bland utgifter, och inte bland kontantlånen.

86. Göteborg 173 i Levnadskostnadsundersökningen (hushållsböcker) 1913–1916 (H6A), Socialstyrelsens fjärde byrå, RA.420267, RA, vol. 45 s. 2–3.

87. Rotella & Alter (1993) s. 117–118 fann denna strategi i 1890-talets USA.

insparade reserverna var små. Försäkringssparandet bestod av liv- och brandförsäkring.

FIGUR 5. *Inkomst och utgifter vecka för vecka i Göteborg 173 5/10 1913 till 3/10 1914. Kronor.*

Källa: Egen sammanställning av Göteborg 173 i Levnadskostnadsundersökningen (hushållsböcker) 1913–1916 (H6A), Socialstyrelsens fjärde byrå, RA.420267, RA, vol. 45.

Inkomster och utgifter låg mycket nära varandra de flesta veckor, enligt figur 5. Det var inte ovanligt att utgifterna överskred inkomsterna, vilket inte är förvånande med tanke på hushållets behov av små lån. Utgifterna påverkades av att ett vuxet barn återkom till hushållet under året, samt att också andra barn utom ett, var frånvarande från hushållet i 8–37 dagar.⁸⁸ Korrelationen mellan inkomsterna och samtliga utgifter var 0,89, och även om hushållet lyckades utjämna livsmedelsutgifter något, var korrelationen ändå så hög som 0,60. Trots smålånanandet lyckades hushållet alltså inte utjämna sin konsumtion.

I stället för stora oväntade utgifter verkar utgiftsvariationerna ha drivits av förändringar i veckoinkomsterna, vilket visas av samvariationen mellan inkomster och utgifter. Det är mer sannolikt att hushållet skulle ha valt att konsumera upp sina tillgängliga inkomster än att utgiftsök-

88. Göteborg 173 (RA) s. 2.

ningar skulle ha lett till större inkomster för hushållet. Dessutom stod stora, oväntade utgifter inte för en stor andel av hushållets utgifter. Livsmedelsprocenten var hög, cirka 57 procent av årsinkomsten. Tillsammans med bränsle samt lyse och hyra, andra "nödvändigheter", upptogs 72 procent av årsinkomsten. Hyror är ju dock förväntade klumpsummor. Hyran verkar ha varit 15 kronor. Årsutgiften var endast 150 kronor trots att de verkar haft månadshyra. Hyran sammanföll ibland med lån, men lånen var alltid mindre än hyran. De drog på sig hyresskulder, exempelvis i veckorna 35 och 37, och den betalades ganska oregelbundet samt med mindre summor ibland. Även om vissa lån sannolikt betalade hyran, indikerar hyresskulder att hushållet hade vissa möjligheter att anpassa betalningen efter inkomsterna, snarare än att hyran drev på låntagande. De hade låga utgifter på andra kategorier som innebar stora klumpsummor. Andelen av årsinkomsten som gick till inventarier, cirka 1 procent av årsinkomsten, samt kläder och skor, 8 procent, var betydligt lägre än genomsnittet i LKU, 4 procent för inventarier och 13 procent för beklädnad.⁸⁹

Lånen var i genomsnitt på cirka 5 kronor och gick framför allt till löpande konsumtion. Även de största lånen låg under den genomsnittliga veckoinkomsten.⁹⁰ Totalt registrerades 23 lån under bokföringsåret, men årssumman var endast cirka 109 kronor. Utöver dessa lån och hyresskulderna, gjorde hushållet en avbetalning på ett skoinköp (v. 1). Lånen var också i relativt jämna summor – hela kronor, 50 öre, 25 öre – vilket antyder att det är fråga om penninglån och inte kontokrediter. Lånen var relativt jämnt spridda över året och återbetalningar av liknande storlek kom oftast ganska snart in på lånen. Det verkade således vara fråga om kortsiktiga lån. Sett över hela året var återbetalningarna (101 kronor) endast något mindre än lånen.

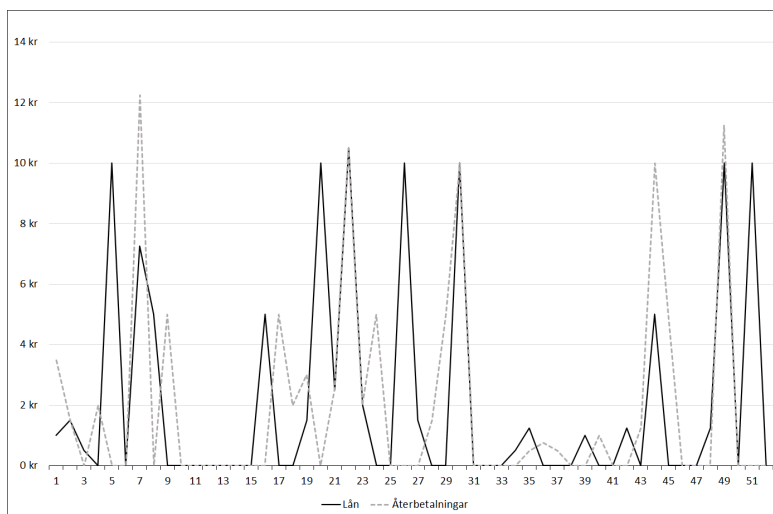
Dock var återbetalningarna ett problem, eftersom de ofta innebar att hushållet hamnade i obalans, enligt figur 6. Hushållets lån sammanföll relativt frekvent med återbetalningar på gamla lån (48 procent av lånen). Hushållet hade därmed vissa problem med att hantera betalningen av tidigare lån. I majoriteten av lånen var inte utgifterna – exklusive låneåterbetalningar – större än summan av veckoinkomsterna och det

89. LKU 1913–1914, del 1, (1921) s. 45*–46*.

90. Hushållets största lån låg på 10,50 kronor. Dess genomsnittliga veckoinkomst var 31,64 kronor.

hushållet hade i handkassan från förra veckan. Detta var fallet i endast 43 procent av lånen. Dock om återbetalningarna läggs till utgifterna växer andelen till 78 procent. Förutom betalningsproblem, antyder det också att hushållet planerade sin ekonomi med extrem kortsiktighet. Hushållets lånande skedde i låg utsträckning under vintersäsongen, olikt mönstret som Saaritsa fann för Finland⁹¹, och var i stället relativt jämnt spritt över året. Faktum är att hushållet endast lånade 5 kronor i december–januari.

FIGUR 6. Lån och återbetalningar i Göteborg 173. Kronor per vecka.

Källa: Egen sammanställning av Göteborg 173 i Levnadskostnadsundersökningen (hushållsböcker) 1913–1916 (H6A), Socialstyrelsens fjärde byrå, RA420267, RA, vol. 45.

Vid majoriteten (61 procent) av lån var hushållets veckoutgifter under årsgenomsnittet. Detta antyder återigen att det inte var höga utgifter som primärt drev hushållets låntagande, även om det fanns tillfällen då hushållet tog lån på grund av höga utgifter. När det senare hände, upptogs stora delar av utgifterna av hyran, kläder, livsmedel och skatter.⁹² Förutom kläder verkar dessa lån inte ha finansierat mer varaktiga varor. Om vi i stället tittar på när inkomsterna låg under genomsnittet var detta fallet i endast 43 procent av lånetillfällena. Detta kan nog förklaras

91. Saaritsa (2008) s. 117.

92. Baserat på de tre veckor med lån där hushållen hade högst utgifter.

av att när man lånade för att återbetala tidigare lån, var veckoinkomsten oftast något över genomsnittet.

Möjliga förklaringar till smålånanandet kan ha varit en stor familj på relativt låg och varierande inkomst, se figur 5. Det var sannolikt brist på inkomster som var orsaken till lånanandet, eftersom inkomsterna verkar driva variationen i utgifterna, och lånanandet var därmed inkomstutjämnande. Detta kombinerat med en tung försörjningsbörd och livsmedel upptog runt hälften av deras årsinkomst, vilket är något över andelen bland arbetarfamiljer i LKU:n.⁹³ Vilka alternativ hade hushållet till smålånanandet? Mer utgiftsnedskärning var nog inte möjligt, eftersom hushållet anpassade redan i stort utgifterna efter inkomster. Dessutom drog hushållet ofta på sig hyresskulder. Att utgiftsnedskärning är utesluten innebar också att försöka spara i förtid var omöjligt. Därmed återstod lånanandet. Slutligen, trots det ständiga smålånanande var hushållet inte framgångsrikt i att utjämna konsumtionen.

Kombinerare

Vissa hushåll lånade trots att de hade ett nettosparande, som också kunde vara betydligt större än lånen. Varför valde de att låna i stället för att använda sina besparingar? Gjorde de någon skillnad mellan sparmedel och lån? Göteborg 56 bestod av en 34-årig stuveriarbetare gift med en 23-årig textilarbeterska utan barn.⁹⁴ Hushållsinkomsten låg på 1 679 kronor, där mannens yrkesinkomst stod för cirka 82 procent, hustruns inkomst 11 procent, medan mindre andelar kom från mannens biförtjänster, understöd, lotterivinst, mobiliseringsunderstöd. Hushållet hade ett överskott på cirka 73 kronor. Under bokföringsåret gjorde hushållet 29 insättningar om cirka 175 kronor. Insättningar verkar ha gjorts när hushållet hade råd, då sparatet inte var regelbundet och insättningssumman varierade. Hushållet gjorde fyra uttag om cirka 92 kronor och tog två lån om 65 kronor som återbetalades till fullo. De sparade i en livförsäkring. Hushållet drog också på sig en hyresskuld i samband med att mannen mobiliserades.⁹⁵

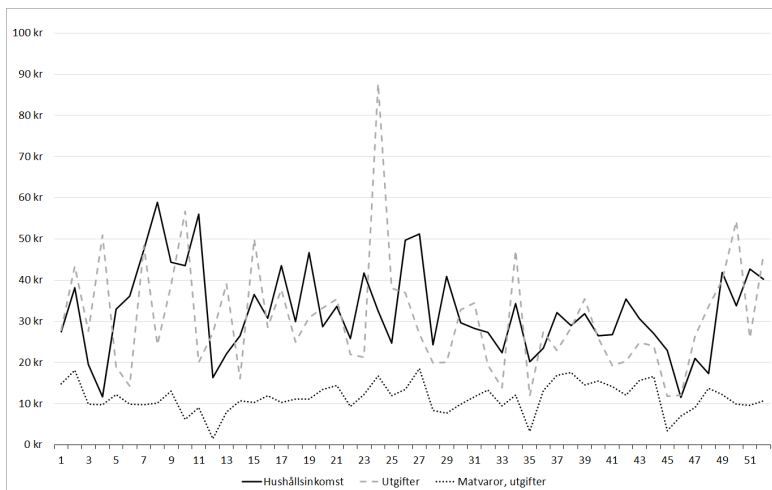
93. LKU 1913–1914, del 1, (1921) s. 44*. Det har också visats, baserat på LKU 1913–1914, att tonåringar var en nettoförlust för arbetarfamiljer, se Bäcklund & Lilja (2019) s. 13–14.

94. En 66-årig svärmöder, sannolikt till mannen, och hustruns systerson, 4 år, bodde i hushållet under en kortare tid.

95. Hyresskulden räknades inte samman med de andra lånen.

Hushållet använde uttag och lån för att finansiera olika typer av konsumtion. Uttag verkar ha använts för att understödja den vanliga konsumtionen vid utgiftstoppar och inkomstbortfall, medan lånen finansierade inköp av varaktiga konsumtionsvaror.

FIGUR 7. *Inkomst och utgifter vecka för vecka under 5/10 1913 till 3/10 1914 för Göteborg 56. Kronor.*

Källa: Egen sammanställning av Göteborg 56 i Levnadskostnadsundersökningen (hushållsböcker) 1913–1916 (H6A), Socialstyrelsens fjärde byrå, RA.420267, RA, vol. 47.

Hushållets utgifter var i princip ofta under inkomsterna, se figur 7, men samtidigt innebar det att utgifterna delvis varierade med inkomsterna. Korrelationerna för både samtliga utgifter (0.19) och utgifter för matvaror (0.21) med hushållets inkomster var dock relativt svaga. Hushållet verkar samtidigt i viss mån ha anpassat sina utgifter efter sina inkomster, och därmed inte riktigt ha utjämnat sin konsumtion.

När hushållet tog lån låg dess inkomst runt genomsnittet och kan därmed inte förklaras av inkomstbortfall. Lånen var också relativt stora i förhållande till snittinkomsten per vecka.⁹⁶ De återbetalades i delposter av varierande storlek. Lånen var därmed utgiftsutjämnande och de kan ha varit ”moderna” krediter av typen som Trumbull och Trentmann tog upp. På grund av inventarieinköp var hushållets veckoutgifter betydligt

⁹⁶ Vecka 2: 25 kronor; vecka 24: 40 kronor.

högre än årssnittet på cirka 31 kronor. Vecka 2 köptes möbler (20 kronor) och vecka 24 köptes två madrasser (cirka 65 kronor). Utan dessa inköp skulle inkomsterna varit tillräckliga för utgifterna dessa veckor. Samtidigt fick andra utgifter sannolikt stryka på foten, eftersom utgifterna de båda veckorna låg under årssnittet, om inventarieköpen räknas bort.⁹⁷ Därmed finansierades inköpen av utgiftsnedskärning tillsammans med lånen.⁹⁸

När hushållet använde sina besparingar skiljde sig dess ekonomi radikalt från de veckor det tog lån. Inkomsterna var betydligt lägre och låg också under den genomsnittliga veckoinkomsten för hela året. Snittet drogs dock ned av att veckoinkomsten under två uttag var ganska låg, medan inkomsterna var ungefär genomsnittliga under de två andra veckorna.

Det första uttaget, vecka 3, under bokföringsåret av 41,90 kronor verkar ha använts till månadshyran på 15 kronor. När hyran betalades var livsmedelsutgifterna något under genomsnittliga. I stället var framför allt hyran men även andra utgifter, som kläder, skor, lotter och försäkring, en mycket stor del av utgifterna. Dessutom råkade hushållet ut för ett inkomstbortfall, då mannen hade haft en olycka. Veckoinkomsterna kom i huvudsak från en lotterivinst på cirka 16 kronor. Veckan efter, då hyran skulle betalas, var mannen fortsatt sjukskriven i fem dagar. Därmed räckte inte veckoinkomsterna till hyran.⁹⁹ Även de andra uttagen verkar ha gått till hyran. Uttaget vecka 25 kan ha varit ett mindre undantag, eftersom hushållet erhöll stora inkomster på nästan 50 kronor den följande veckan, då de betalade hyran. Dessa inkomster täckte utgifter, en låneåterbetalning och en insättning. Uttaget verkar inte ha varit nödvändigt för att betala hyran.

Till skillnad från handkassespararna använde inte hushållet sparkontot för att kontinuerligt betala hyran med uttag. I stället handlade det om ett inkomstutjämnande försiktighetssparande som upprätthöll hushållets levnadsstandard. Lånen verkar däremot ha använts till inköp av varaktiga varor, möbler, och lade därmed till eller ersatte hushållets

97. Utan inventarieinköp: v. 2 23,39 kronor och v. 24 22,41 kronor.

98. Något förvånande satte hushållet dessutom in ca 13 kronor på bankkontot vecka 2.

99. Tillsammans med veckoinkomsten och handkassan hade hushållet ca 62 kronor när hyran skulle betalas, medan utgifterna låg på ungefär 51 kronor (de gjorde även en låneåterbetalning på 3 kronor). Utan uttaget föregående vecka hade det således varit omöjligt att klara av att betala utgifterna tillsammans med lånet.

reala tillgångar. Med hjälp av lånen, som betalades tillbaka i delposter, delade hushållet upp stora utgifter. Anledningen till lånanandet kan ha varit att skydda sparandet.¹⁰⁰ Det är möjligt att sparandet inte endast var av försiktighetsskäl, utan också att hushållet avsåg att ackumulera, då de hade ett nettosparande. En förutsättning för detta nettosparande, som skedde trots varierande inkomster, kan ha varit hushållets låga försörjningsbörda.

Jämförande analys

Hushållen upplevde många olika variationer i inkomster och utgifter. Hushållsinkomsten varierade i viss grad för alla hushåll, även om den var nästan jämn för bankspararna. Vissa hushåll var utsatta för variationer i efterfrågan på mannens arbetskraft. Tydligast var detta bland smålånarna och kombinerarna. Däremot fick handkassespararna mer regelbundna yrkesinkomster från mannen och mannen i bankspararhushållet hade fast månadslön. Att de med mer regelbundna inkomster inte använde lån kan antyda att det finns ett samband mellan skuldsättning och varierande inkomster. Sambandet är dock inte direkt, då kombinerarnas lån skiljde sig från smålånarnas, eftersom de finansierade varaktiga konsumtionsvaror, inte endast upprätthöll en levnadsstandard. Kombinerarna försiktighetssparade också.

Handkassespararna skiljde sig från de övriga med sin betydligt lägre inkomst. Detta pekar på att låg inkomstnivå inte nödvändigtvis ledde till skuldsättning, i stället kan inkomstvariationer ha varit viktigare. Det kan också vara frågan om att hushållet inte hade tillgång till krediter, utan att den kroniskt låga inkomsten innebar att hushållet var tvunget att förlita sig på gåvor, i likhet med vad Saaritsa fann i 1920-talets Finland.¹⁰¹ Däremot var försörjningsbördan begränsad för handkassespararhushållet, en situation de delade med de barnlösa kombinerarna. För bankspararna och smålånarna var försörjningsbördan tung. Detta syns delvis om årsinkomsten fördelas på konsumtionsenheter,¹⁰² där smålånarna låg lägst

100. Bäcklund & Lilja (2014) s. 631 fann tecken på att hushåll lånade till att betala livförsäkringsavgifter.

101. Saaritsa (2008) s. 117–121.

102. Något förenklad gentemot de mått som LKU:n använder, men inkluderar de mer permanenta familjemedlemmarna i hushållet (och räknar inte ned konsumtionsenheter på basis av frånvaroperioder samt att ålder beräknas efter 1914 minus födelseår) och bygger på konsumtionsenhetsskalan som presenteras i LKU 1913–1914, del 1 (1921) s. 17–18*.

(runt 310 kronor per KE) medan kombinerare hade överlägset bäst relation mellan inkomst och försörjningsbörda (runt 933 kronor per KE). Dock låg handkassespararna något lägre (runt 418 kronor per KE) än bankspararna (493 kronor per KE). Att smålånarna och kombinerarna upplevde liknande variationer i inkomsten samtidigt som de skiljde sig åt gällande försörjningsbörda, antyder att varierande inkomster tillsammans med tung försörjningsbörda kan ha varit en förklaring till frekvent smålånan. Det går delvis emot Saaritsas slutsats om sambandet mellan låga inkomster och gåvor, vilket är en viktig skillnad, även om materialet inte räcker till för att mer generellt undergräva hans slutsatser. Han använde dock hushållsinkomsten utan att ta hänsyn till hushållets storlek.¹⁰³ Resultaten i denna artikel visar att det i stället var smålånarna som hade lägst inkomst per konsumtionsenhet, även om de erhöll någon gåva. Dessutom använde det hushåll med lägst hushållsinkomst och näst lägst inkomst per konsumtionsenhet, handkassespararna, framför allt sparande för att hantera utgiftsvariationer. Endast i nödfall förlitade de sig på gåvor. Saaritsa menade i stället att banksparande var vanligare för att hantera inkomstbortfall vid högre inkomster. Smålånarna använde lån för att hantera obalanser, och lånen finansierade oftast löpande konsumtion samt återbetalningar av gamla lån. Kombinerarna använde sig däremot av ett inkomstutjämnande försiktighetssparande.

En annan strategi för att hantera varierande inkomster var flera inkomstkällor. Smålånarhushållet fick relativt stora inkomster från både barnen och hustrun. Kombinerarna var barnlösa, men hustrun hade störst arbetsinkomster i urvalet, nästan 184 kronor. Bland handkassespararna och bankspararna stod mannens yrkesinkomster eller biförtjänster för nästan all inkomst och resten kom i stort från arbetsfria inkomster.

Även variationer i utgifterna var ett problem. Hyran stod endast för mellan 9–19 procent av årsutgifterna i hushållen, men den betalades månads- eller kvartalsvis. Hushållen behövde hantera denna stora men regelbundna utgift. Störst var problemet kanske för handkassespararhushållet, som löste det genom att spara kontinuerligt i handkassan. Praktiken präglades av ömtålighet och hushållet räddades endast av gåvor när besparingarna var otillräckliga. För kombinerarna var må-

103. Saaritsa (2008) s. 116, 119–121.

nadshyran inte ett kontinuerligt problem, men ibland räckte inte deras inkomster till hyran. Då använde de sparkontot. Bägge hushållen utgiftsutjämnade genom ett kontinuerligt sparande, skillnaden låg i att hyran var ett kontinuerligt problem för handkassespararna medan den endast undantagsvis var ett för kombinerarna.

En annan stor utgift var varaktiga konsumtionsvaror. Det var framför allt fråga om att köpa inventarier. Två hushåll, handkassespararna och smålånarna köpte knappt inventarier. De två andra hushållen, finansierade dessa inköp på två sätt. Bankspararna tillgrep sitt sparkonto, medan kombinerarna valde att lånefinansiera inköpen. Den sistnämnda praktiken är intressant då kombinerarna hade ett nettosparande över året. Trots att deras insättningar på sparkontot var större än uttagen och lånen sammanlagt under året, valde de att låna. Lånen återbetalades i delposter och var därmed utgiftsutjämnande, liksom för bankspararna.

Hur framgångsrika var hushållen i att utjämna sin konsumtion i förhållande till sina inkomster med sina praktiker? Delvis kan ett samband mellan veckoutgifter och -inkomster förklaras av att man valde att vänta med större inköp tills löning och dylikt. Bland handkassespararna fanns det också endast ett svagt samband på grund att de högsta veckoutgifterna alltid sammanföll med hyran, som saknade direkt koppling till deras inkomster. Livsmedelsutgifterna borde ha varit inelastiska i förhållande till inkomsten, men ett starkt samband med hushållsinkomster fanns för just handkassespararna men även smålånarna. Livsmedelsutgifterna varierade starkt också för kombinerarna, även om korrelationen med inkomsten var relativt svag. Endast banksparare hade låga och jämna utgifter för livsmedel. Det kan också noteras att hushållen ofta skar ned på utgifterna utöver att låna eller ta från sparkonto. De finansiella operationerna var därmed inte tillräckliga för att hålla konsumtionen uppe på samma nivå som annars.

Vilken relation hade sparandet och lånandet till hushållens materiella välstånd? Handkassespararnas praktik innebar att de i princip trampade vatten. De sparade för att sedan konsumera upp detta sparande. Smålånarnas skuldsättning gick till nödvändig konsumtion i stort kanske med undantag för kläder. De drog från sina framtida inkomster för att betala konsumtion i nuet. Bankspararnas praktik var blandad, då bankmedlen ibland användes för att upprätthålla levnadsstandarden och ibland för att köpa in varaktiga varor. Kombinerare köpte varaktiga varor för sina

lån. Det går inte att säga om dessa varaktiga varor innebar en utökning av kombinerarnas eller bankspararnas materiella välstånd eller endast en ersättning av förslitna ägodelar. De varor som köptes var dock inte nya innovationer, som exempelvis cyklar, utan mer nödvändiga varaktiga varor som möbler. De generade inga penninginkomster och det var inte heller tillgångar som kunde stiga i pris, som fastigheter. Välståndsbyggandet var också begränsat till nyttan av konsumtionen av varaktiga varor. Dock hade kombinerarna också en nettoökning av sitt banksparande utöver inköp av varaktiga varor. De var det enda hushållet som verkligen ackumulerade under bokföringsåret. Detta var möjligt trots en orege bunden inkomst, vilken således inte utslöt ackumulation.

Sammanfattning

I uppsatsen har visats vilka olika praktiker som hushåll i det tidiga industrisamhället kunde använda för att hantera variationer i inkomster och utgifter. Fyra praktiker identifierades bland ett urval av hushåll från LKU 1913–1914: handkassesparare, banksparare utan nettoökning, smålånare och kombinerare. Bland hushållen ser vi att vissa hushåll föredrog att ackumulera inkomster för att betala framtida utgifter. Detta var handkassespararna och bankspararna, där det förstnämnda sparade till en återkommande utgift och det andra sparade för att hantera risker. Det senare kunde därmed kombineras med ackumulation, ifall hushållet lyckades undvika risker. Bankspararnas tidshorisont verkar således ha varit längre än handkassespararna, vilka dessutom framstår som de mest "traditionella" eftersom de inte hade några finansiella transaktioner. Möjligen kan handkassespararnas agerande vara ett utfall av skötsam mentalitet, även om de inte kan sägas ha något långsiktigt ekonomiskt projekt. Det är en stor skillnad mellan dem och den elit som Ronny Ambjörnsson beskrev, där vissa hade skaffat sig huslån. Samtidigt krävdes en disciplinerad ekonomi för att leva som handkassespararna, fastän den praktiken inte innebar något ekonomiskt avancemang. Smålånaarna levde däremot på framtida inkomster, som gick till konsumtion och dessutom till att betala tidigare lån. Deras tidshorisont verkar ha varit extremt kort. Kombinerarna använde sig av både framtida och förflutna inkomster, men till olika syften. De lånade för att finansiera inköp av varaktiga varor, men använde sitt sparande till att hantera risker. De verkade använda sig av mer "moderna" krediter, som de betalade av i

delposter. Dessutom växte deras sparkonto under året. De verkar ha haft den längsta tidshorizonten, även om de lånade. Kan skötsamheten ha en relation till skuldsättning, genom att det möjliggjorde längre projekt, som ett eget hem? Möjligen kan detta också tolkas som att det fanns en spridning i tidshorisonernas längd bland arbetare, även om det inte är möjligt att säga att det rör sig om en övergång från kortare till längre planeringsperspektiv som Horgby föreslagit.

Hushållen hade vissa framgångar i att utjämna sin konsumtion i förhållande till sin inkomst, men kunde inte hindra att konsumtionen varierade i viss mån. Det visade sig exempelvis att utgiftsnedskärning var rätt vanligt bland hushållen, vilket antyder att praktikerna inte var tillräckliga för att hantera variationerna. Dessutom samvarierade inkomster och utgifter bland smålånare och handkassespararna, vilket innebar att dessa hushåll inte lyckades särskilt väl med att utjämna sin konsumtion.

I uppsatsen försökte det slutligen visas på möjliga kausala mekanismer bakom valet av praktik. En slutsats är att det inte verkar som att endast varierande inkomster ledde till ett smålånande, utan att detta måste kombineras med tung försörjningsbörda i förhållande till inkomsten. Detta var skillnaden mellan smålånarnas frekventa låntagande för att upprätthålla levnadsstandarden och kombinerarna, som lånade ett fåtal gånger och till varaktiga varor. Kombinerarna kan ha lånat för att skydda sitt sparande. Sparsamheten bland handkassespararna kan förklaras med relativt stabila inkomster och utgifter, men möjligen också av att hushållet försökte leva i någon form av skötsamhet. En förutsättning för bankspararnas försiktighetssparande var de jämna inkomsterna, men de kan också ha föredragit en likvid reserv på grund av de stora variationerna i utgifterna.

How to make ends meet: Working-class household economies before the First World War

This article explores how working-class households tried to manage fluctuations in income and expenditures by a combination of saving and borrowing. The Swedish Cost of living survey from 1913–1914 focused on working-class and lower-income white-collar households in urban areas. It asked the participating households to keep track of weekly incomes, expenditures, and financial operations in accounting books, which were kept for an entire year. These books make it possible to trace fluctuations in income and expenditures on a weekly basis over an extended period of time, something few other sources allow.

A sample of 30 households were chosen on the basis of expected irregular incomes. However, a subset of maintenance workers turned out to have regular incomes. Four households were chosen as cases for in-depth investigation and are presented as ideal types. The four types have been labelled cash accumulators, bank savers without net annual saving, small borrowers, and mixers of saving and borrowing.

The cash accumulating households strove to save enough money to pay for their high rent. Bank savers used their savings account for precautionary and target savings reasons, resulting in no net annual increase in their savings. The small borrowers relied on small loans to make ends meet. Their expenditures varied with their income and they also had problems repaying their loans, since they had to take out new loans to pay for old ones. The mixers used both savings and loans, even though they could have financed their consumption through savings. They used loans to pay for consumer durables, primarily furniture.

The households managed to smooth their consumption to varying degrees. Despite borrowing extensively, the expenditures among the small borrowers varied, even on food. Fluctuations in food expenditures, although uncorrelated to income, were also present among the cash accumulators as well as the mixers.

Household practice was affected by dependency ratio and degree of income fluctuation. For example, the small borrowers had many children and an average income but with large fluctuations. The mixers had also large variations but no children, which allowed them to save more.

Keywords: Working Class, Working class Sweden, 1910s, Domestic Economy, Household management, Consumer Credit, Savings accounts